

عملکرد اقتصادی یهودیان صدر اسلام در شبه جزیره عربی

مهدی علی اکبر نیا^۱

طلبه سطح چهار حوزه علمیه قم

چکیده

این پژوهش عملکرد اقتصادی یهودیان صدر اسلام در شبه جزیره عربی مورد بررسی قرار می دهد و با روش تحلیلی، توصیفی و بر پایه مستندات کتابخانه‌ای تهیه شده است. یهودیان در طول سالیان متمادی و تا اوایل ظهور اسلام، نقش مهمی را در اقتصاد شبه جزیره عربی ایفا نموده و در مشاغل گوناگونی فعالیت می کردند که مطالعه عملکرد آنان در اقتصاد شبه جزیره عربی می تواند بیانگر جو حاکم در اقتصاد آن روز مردم حجاز باشد. یهودیان شبه جزیره عربی به دنبال جمع آوری ثروت های کلان و با هدف بستر سازی برای سکونت طولانی مدت در شبه جزیره عربی و بخصوص حجاز بودند. مهم ترین فعالیت های اقتصادی آنان، کشاورزی، صنعت، تجارت و درآمدهای دیگری چون فعالیت های ربوی بود. با ظهور اسلام و انتقال پایتخت اسلام به مدینه که یکی از مهم ترین شهرهای یهودی نشین حجاز بود، یهودیان تلاش کردند تا با برقراری ارتباط های سیاسی، نظامی و اقتصادی با دشمنان مسلمانان، دعوت اسلامی را از بین برده و موقعیت خود را در حجاز حفظ نمایند که با برخورد مسلمانان مواجه شده و مجبور به ترک حجاز شدند و بدین سان، سیطره اقتصادی یهودیان در شبه جزیره عربی و بخصوص در حجاز، پایان یافت.

واژگان کلیدی: یهود، شبه جزیره عربی، حجاز، فعالیت اقتصادی، اسلام

^۱ نویسنده مسئول: aliakbarniam@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱/۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۲/۱۰

مقدمه

فعالیت اقتصادی در هر جامعه‌ای می‌تواند باعث رشد و پیشرفت آن جامعه گردد. بررسی تاریخی جوامع عربی عصر ظهور اسلام و فعالیت اقتصادی آنان، از فعالیت گسترده اقتصادی یهودیان در شبه‌جزیره عربی حکایت دارد که بررسی این فعالیت، چگونگی شکل‌گیری آن و تأثیر آن بر جامعه عرب شبه‌جزیره در عصر ظهور اسلام و همین‌طور تأثیر مثبت و یا منفی آن بر اصل دعوت اسلامی می‌تواند کاشف از عملکرد مثبت و یا منفی اقتصادی یهود در آن زمان خاص باشد. بنا بر بررسی صورت گرفته، این موضوع تاکنون به صورت مستقل، مورد توجه نبوده است؛ بنابراین بررسی این مسئله به صورت مستقل و بر پایه متون تاریخی متقدم و متأخر، اهمیت این پژوهش را دوچندان ساخته است. به نظر می‌رسد یهودیان صدر اسلام در شبه‌جزیره عربی به فعالیت اقتصادی گسترده‌ای در زمینه‌های مختلف کشاورزی، صنعت، تجارت و غیره دست زده باشند که بعد از مخالفت آنان با دعوت اسلامی و هم‌پیمان شدن آنان با دشمنان مسلمانان، این فعالیت‌های اقتصادی در شبه‌جزیره عربی به حداقل رسیده باشد.

روش تحقیق

این پژوهش به روش توصیفی، تحلیلی، بر پایه مستندات و یافته‌های متون منتشر شده تاریخی و با مقایسه یافته‌های تاریخ پژوهان معاصر و تطبیق آن یا مطالب نقل شده توسط تاریخ‌پژوهان متقدم تنظیم شده است.

مفهوم‌شناسی

- یهود

یهود به امتی از امم اطلاق می‌شود که خدای متعال به سوی آنان پیامبر فرستاد تا آنان را به توحید دعوت نماید آنان پیروان حضرت موسی علیه‌السلام هستند و ملتزم به عمل به تورات کتاب نازل شده بر حضرت موسی علیه‌السلام هستند. (سجادی، ۱۳۷۳ ش، ج ۳، ص ۲۲۰۰) واژه یهود از واژه «هاد یهود» به معنای «تاب یتوب» است که به جهت توبه آنان پس از پرستش گوساله، به آنان اطلاق گردید و یا به جهت انتساب آنان به یهودا، بزرگ فرزندان حضرت یعقوب نبی علیه‌السلام به آنان اطلاق می‌گردد. (مشکور، ۱۳۵۹ ش) و تاریخ آنان از زمان حضرت یعقوب نبی علیه‌السلام آغاز می‌شود ایشان ملقب به اسرائیل بوده و در کنعان، از سرزمین‌های فلسطین زندگی می‌کرده و دارای دوازده فرزند بودند. به همین جهت، یهودیان را بنی‌اسرائیل یعنی فرزندان اسرائیل نبی می‌نامند. (قدح، بی‌تا)

چنانکه بیان شد، کتاب آسمانی یهودیان، تورات نام دارد این کتاب دارای اجزاء و یا به عبارتی سفرهای گوناگون است که هر جزء آن دربردارنده دستورات و یا داستان‌های خاصی است. می‌توان کتاب‌های مقدس یهودیان را در جدول ذیل نمایش داد

این کتاب درباره چگونگی آفرینش جهان و حضرت آدم علیه السلام و همسر او حوا و دیگر موجودات زنده در شش روز سخن می گوید و با بیان داستان حضرت یوسف علیه السلام پایان می پذیرد.	سِفْر تکوین	تورات یا عهد قدیم (خود دارای پنج کتاب یا سِفْر است و یهودیان بر این باورند که این پنج کتاب بر حضرت موسی علیه السلام نازل شده است.)
در این کتاب، بیان داستان خروج عبریان از مصر به رهبری حضرت موسی علیه السلام آمده است.	سِفْر خروج	
این کتاب درباره فرزندان لای سِخْن گفته و در آن، احکام و شرایع یهود و وظایف لایوان که به سادات بنی اسرائیل معروف هستند، دیده می شود.	سِفْر لایها	
در این کتاب، نسل های بنی اسرائیل تقسیم شده و تعداد آنان و منزلت و مرتبه هر کدام آمده است.	سِفْر اعداد	
در این کتاب، شرایع و داستان موسی علیه السلام و دفن ایشان در کوه های موآب تکرار شده است.	سِفْر تثیبه	
این کتاب، دربردارنده چهار هزار مسئله دینی بوده و جایگاهی ویژه نزد یهودیان دارد. این کتاب با مشارکت یکصد و پنجاه نفر از بزرگان یهود در سال ۲۲۰ میلادی نگاشته شد و مشتمل بر شش باب بوده و در آن احکام و مطالب مختلفی آمده است: شرح اعیاد و روزه ها، مناجات و دعاها، قوانین شرعی و زراعت و حقوق و حدود فقراء و اغنیاء، حقوق زنان و قوانین ازدواج و طلاق، قوانین مدنی و جزائی، نذورات و هدایا و مراسمات، آداب طهارت و نجاست اشیاء و دستور شستشو و تطهیر اشیاء و اشخاص.		کتاب یشنا یا تلمود

- شبه جزیره عربی

شبه جزیره عربی یا جزیره العرب سرزمینی گسترده است که حجاز از جمله آن است. همان جا که کعبه مشرفه وجود دارد و پیامبر مکرم اسلام صلی الله علیه و آله در آن متولد شده و دعوت به آئین اسلام را از آن مکان آغاز کردند. همچنین یمن با شهرهای صنعاء، سبأ، حضرموت و غیره در آن بوده و عمان نیز در آن قرار دارد. (عمری، ۱۴۲۳ ق، ج ۵) مقدسی در کتاب «البدأ و التاریخ» خود آن را به صورت ذیل تعریف نموده است: (مقدسی، بی تا، ج ۴)

«شبه جزیره عربی، جزیره ای بین دجله و فرات بوده و شهرهای سروج، رها، عین شمس، دارا، نصیبین، آمد، برقعید، موصل، بلس، رقه، هیت و رحبه در آن قرار دارد.»

در وجه نامگذاری آن به شبه جزیره عربی آمده که هر سوی آن را آب فرار گرفته است آب های دجله و فرات و دریای فارس و دریای حبشه؛ و به همین جهت آن را جزیره گفته اند. (بکری اندلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۲، ص ۳۸۲)؛ بنابراین منظور از شبه جزیره عربی، سرزمین معروف حجاز و سرزمین های اطراف آن بوده که با آب های دجله و فرات و دریای فارس و دریای حبشه از خشکی جدا شده است.

آشنایی با یهودیان صدر اسلام در شبه جزیره عربی

یهودیان شبه جزیره عربی، گروهی از یهودیان بودند که بنابر گزارشات تاریخی در حدود سال ۷۰ میلادی و بر اثر ظلم و ستمی که از ناحیه روم بر آنان روا داشته می شد از سرزمین های خود مهاجرت کرده و وارد شبه جزیره عربی شدند. (قاسمیه، ۲۰۱۵ م،

ص ۶۷) آنان پس از پناه آوردن به سرزمین‌های عربی، در یمن و یثرب و دیگر مناطق شبه‌جزیره عربی ساکن شدند. این یهودیان پس از سکونت در این سرزمین جدید، برگزاری مراسم مخصوص خود را به حداقل رسانده و به جمع‌آوری ثروت و تقویت بنیه قوم یهود در این سرزمین همت گماردند تا آن‌جا که کمی قبل از ظهور اسلام، یهودیان شبه‌جزیره عربی دارای قلعه‌هایی مستحکم، سیاست و اقتصاد شدند.

پراکندگی جمعیتی یهودیان در شبه‌جزیره عربی

یهودیان در شهرها و سرزمین‌های مختلف شبه‌جزیره عربی ساکن بودند منتها سکونت آنان در مناطقی که زمین‌های بکر و حاصل‌خیز داشت و همین‌طور در مناطق غربی شبه‌جزیره عربی که امکان تجارت و برقراری روابط تجاری با فلسطین و شام را فراهم می‌نمود، بیش از دیگر مناطق بود. (خربوطلی، ۲۰۰۷ م)

با توجه به این دو فاکتور مهم در انتخاب محل سکونت یهود یعنی حاصل‌خیزی زمین برای زراعت و نزدیکی به مراکز تجاری، می‌توان شهرهای بعدی را از مهم‌ترین شهرهای محل تجمع و سکونت یهودیان در شبه‌جزیره عربی به شمار آورد:

(قاسمیه، ۲۰۱۵ م،)

شهر	اهمیت اقتصادی
یثرب (مدینه)	این شهر در مسیر کاروان‌های تجاری جنوب شبه‌جزیره عربی به سمت شام قرار دارد.
تیماء	این شهر در شمال وادی القری در مسیر تجاری شام واقع شده و در آن چشمه آب جوشانی وجود دارد که مشهورترین چشمه جوشان در شبه‌جزیره عربی بود.
فدک	در جنوب شرقی تیماء قرار دارد و در همان مسیر تجاری.
خیبر	در شمال وادی القری و جنوب فدک واقع شده و به عنوان یکی از معروف‌ترین مراکز یهود در حجاز به شمار می‌آمد و کاروان‌های تجاری شمال به جنوب حجاز از آن عبور می‌کردند.

همچنین نقل‌های تاریخی ورود آوارگان یهودی از بابل و شام و ساکن شدن در یثرب و اطراف یثرب را گزارش داده‌اند. سپس گستره سکونت آنان به وادی القری، طائف، مقنا، جربا، فدک و خیبر گفته‌اند چنان‌که مشهورترین قبائل یهودی ساکن در یثرب، بنی‌قریظه، بنی‌نضیر و بنی‌قینفاع بودند. (حسن، ۱۴۳۴ ق)

کارهای اقتصادی مرسوم یهودیان

یهودیان پس از مهاجرت به حجاز، تلاش کردند تا در کنار آب‌ها، چشمه‌ها و زمین‌های حاصلخیز و آبادی همچون وادی القری و تیماء و خیبر تا یثرب ساکن شوند. (خربوطلی، ۲۰۰۷ م) آنان همچنین به‌خاطر ضعف‌های فراوانی که در خود احساس می‌کردند، لازم دیدند تا با جمع‌آوری اموال و ثروت‌های کلان، قوم خود را تقویت نموده و برای خویش منزلتی در دیار تازه رقم بزنند؛ بنابراین به کشاورزی، صنعت و تجارت روی آوردند. البته اشتغال آنان به تجارت را می‌توان به‌عنوان یک فعالیت ثانویه بعد از زراعت و صنعت یاد کرد که با راه‌اندازی بازارهایی خاص، اقدام به فروش محصولات خویش می‌کردند. (درادکه، ۱۹۹۲ م) در این بازارهای بزرگ که در آن‌ها عموماً محصولات یهودیان به فروش می‌رفت محصولاتی همچون خرما، جو، گندم، شراب، هیزم، پشم، کرک، روغن، اسلحه، ابزار کشاورزی، داروهای گیاهی و عطرها مختلف عرضه می‌شد. (شریف، بی‌تا، ج ۱)

بنابراین می‌توان گفت عمده فعالیت اقتصادی یهودیان، هم‌زمان با ظهور اسلام و کمی قبل‌تر از آن، اشتغال به کشاورزی، صنعت، تجارت و فعالیت‌های ربوی بود؛ البته کارهای دیگری همچون ماهی‌گیری و دام‌داری نیز انجام می‌دادند اما عمده فعالیت اقتصادی آنان، چهار گونه فعالیت اقتصادی یاد شده بود. (علی، ۱۴۲۲ ق، ج ۱۲)

آنان تلاش کردند اقتصاد شبه‌جزیره عربی را به صورت کامل از آن خود نمایند؛ بنابراین با قریش در مکه که در تجارت زبان‌زد مردمان شبه‌جزیره عربی بودند، به رقابت پرداختند اما با توجه به جایگاه قریش نزد قوم عرب و وجود خانه کعبه در مکه که مدیریت آن با قبیله قریش بود، قریشیان توانستند در تجارت، کاروان‌های تجاری بسیار موفق‌تری راه‌اندازی کرده و بسیاری از راه‌های تجاری حجاز را در اختیار بگیرند؛ بر این اساس، یهودیان نتوانستند در این زمینه، جایگاه برتر را از آن خود نمایند. (اشقر، ۲۰۰۴ م) اما با این حال، بازارهای بسیار معروفی را راه‌اندازی کردند بازرهایی چون بازار بنی‌قینقاع، بازار زباله، بازار بطحاء و غیره که همگی از آن یهود بود. (همان)

- کشاورزی یهود

کشاورزی را می‌توان به عنوان اولین فعالیت اقتصادی یهودیان در شبه‌جزیره عربی برشمرد. یهودیان تلاش کردند تا در مناطق حاصلخیز و کنه راه‌آب‌های سرزمین حجاز ساکن شوند. آنان زمین‌های کشاورزی فراوانی خریداری کرده و کشاورزی مدینه را از آن خود نمودند. (همان)

حموی در معجم البلدان در این‌باره می‌نویسد: (حموی، ۱۹۹۵ م، ج ۵)

«لقد اشتغل اليهود بالزراعة حسبما تقتضی طبیعۃ المنطقۃ التي حلوا فیها، كما انهم لم یكونوا یجیدون غیر

هذه الحرفۃ، و لذلك نجدهم ابتعدوا عن المجتمع التجاری فی مکه و أقاموا فی منطقۃ تكثر فیها السیول.»

یهودیان بنا بر شرایط اقلیمی منطقه به کار کشاورزی روی آوردند البته آنان کار دیگری بلد نبودند و به همین جهت، آنان از مرکز تجاری منطقه یعنی شهر مکه فاصله گرفتند و در سرزمینی که آب‌های فراوانی دارد، ساکن شدند.

در آن زمان، کشاورزی در مدینه جایگاه ویژه‌ای داشت چرا که آب‌وهوای مدینه معتدل بوده و فراوانی آب، و حاصلخیزی زمین، شرایط بسیار مناسبی را برای کشاورزی ایجاد کرده بود. (جزیراوی، ۲۰۱۸ م) به همین جهت، یهودیان در منطقه عوالی که حاصلخیزترین منطقه اطراف مدینه است، ساکن شدند. (ابن اثیر، ۱۳۸۵ ق، ج ۲) و بیش از دیگر محصولات، به کاشت نخل‌های خرما روی آورده و پس از آن، به زراعت جو و گندم و گونه‌های میوه همت گماردند. (قاسمیه، ۲۰۱۵ م) آنان گونه‌های متفاوتی از درختان را وارد زمین‌های کشاورزی مدینه کرده و از ابزارآلات کشاورزی جدید نیز بهره بردند. (اشوح، ۲۰۱۹ م)

- صنعت یهود

بعد از کشاورزی، صنعت دومین حرفه‌ای بود که یهودیان به آن اشتغال داشته و با آن ثروت‌های کلانی جمع‌آوری کردند. آنان در زمینه صنعت، سهم بسیار مهمی از صنعت مدینه را از آن خود کرده بودند و به همین جهت در تولید شراب، نجاری، آهنگری، ساخت تسلیحات جنگی، بافندگی، کوزه‌گری، تولید عطر و خیاطی کار کردند و البته بیشترین شهرت آنان در ساخت زیورآلات بوده است. (قاسمیه، ۲۰۱۵ م) آنان ساخت زیورآلات را به خوبی انجام می‌دادند و معروف‌ترین زیورآلات در آن زمان، از آن قبیله بنی‌قینقاع بود. این قبیله در ساخت ابزارآلات جنگی نیز مهارت داشتند به گونه‌ای که در مدینه، محله‌ای خاص به نام محله بنی‌قینقاع بود که در آن یهودیان بنی‌قینقاع به ساخت ابزارآلات جنگی می‌پرداختند و تولیدات آنان در تمام شبه‌جزیره عربی معروف بود. (ولفسون، ۱۹۲۷ م)

اشتغال یهودیان و به‌خصوص یهودیان مدینه به صنعت و به‌ویژه ساخت ابزار کشاورزی باعث کسب درآمدهای بسیار خوبی برای آنان شد تا آنجا که صنعت در مدینه، بر صنعت مکه چیره شد همان‌گونه که در کشاورزی نیز مدینه نسبت به مکه دست بالاتر را داشت. اما با این حال، صنعت در مدینه عموماً در حد، مایحتاج مردم حجاز بود و صنعت‌گران به فکر تولید

محصولات متنوع برای مردم خارج از شبه‌جزیره عربی نبودند و یهودیان مدینه در بین صنعت‌گران این شهر، بیشترین استفاده را از این حرفه می‌بردند چرا که قوم عرب، نسبت به اشتغال به کارهایی همچون کشاورزی و صنعت دیدگاه مساعدی نداشته و تجارت را بر آن دو ترجیح می‌دادند. (درادکه، ۱۹۹۲ م)

- تجارت یهود

چنان‌که اشاره شد، پس از رونق فعالیت‌های اقتصادی یهودیان در زمینه کشاورزی و صنعت، گروهی از آنان به تجارت روی آوردند تا کالاها و محصولات خود را به صورت خرد و کلان عرضه نمایند. سپس تجارت، به یکی از ارکان مهم اقتصادی یهود حجاز تبدیل شد تا آنجا که برخی تاجران یهودی همانند ابو رافع خیبری که کاروان‌های تجاری خود را به سوی شام گسیل می‌داشت، در شبه‌جزیره عربی به شهرت رسیدند و تجارت برخی کالاها همچون جو و گندم در شمال حجاز در انحصار یهود قرار گرفت. (ولفسون، ۱۹۲۷ م)

انان تجارت خود را به حجاز و یا حتی شبه‌جزیره عربی محدود نکرده و با سکونت در طول مسیرهای تجارت جهانی، تجارت خود را به کشورهای خارج از شبه‌جزیره عربی رونق دادند و در همین راستا، گروهی از یهودیان در شاه‌راه‌های تجارت جهانی در شبه‌جزیره عربی مستقر شدند که از مهم‌ترین آنها می‌توان به مسیر عبور کاروان‌های تجاری عربی، مسیر تجاری بصره، مسیر تجاری تیماء، یمن و حبشه اشاره کرد. (باشا، ۱۳۷۶ ق) و از آن‌جهت که مدینه به جهت جغرافیایی، خود در مسیر تجاری شام در شمال و یمن و حبشه در جنوب بود، نقش بسیار مهمی در رونق تجاری قوم یهود ایفا کرد. (اشقر، ۲۰۰۴ م)

- فعالیت ربوی یهود

یهودیانی که از ترس جان از شهر و دیار خود فراری شده و در شبه‌جزیره عربی ساکن شده بودند، برای تقویت بنیه قوم یهود، با دیگر قبایل، قراردادهای سیاسی، نظامی و تجاری می‌بستند و برای کسب ثروت، دست به هر کاری می‌زدند. از جمله کارهایی که یهودیان به آن روی آوردند، قرض‌های ربوی بود. (سعفان، ۱۹۸۸ م) آنها اموال خود را در ازای سودی فاحش به تاجران و عموم مردم عرب شبه‌جزیره عربی قرض می‌دادند و با این کار، به ثروت‌های کلانی رسیدند و با این اموال، قلعه‌هایی مستحکم برای حمایت از خود بنا کردند. (خربوطلی، ۲۰۰۷ م)

و این‌گونه بود که بیع رهنی و قرض ربوی در بین مردم شایع شد. (علی، ۱۴۲۲ ق، ج ۱۲) و با این کار، ثروتمندان آنان اموال بیشتری جمع کردند درحالی‌که روزه‌روز بر تعداد نیازمندان و شدت نیازشان افزوده می‌شد! تا آنجا که برخی از مردم برای خوراک روزانه خود نیز از یهودیان قرض می‌کردند. (ابن اثیر، ۱۳۸۵ ق، ج ۲) و با توجه به اینکه اموال فراوانی را جمع‌آوری کرده بودند، بین مردم عرب آن روز معروف بود که برای قرض کردن، به سراغ یهودیان بروند! (ولفسون، ۱۹۲۷ م)

یهودیان و دعوت نوپای اسلامی

یهودیان شبه‌جزیره عربی در اثر زندگی طولانی‌مدت در بین عرب‌زبانان و پس از یادگیری زبان عربی، بسیاری از عادت‌ها و آداب و رسوم قوم عرب را فراگرفته و به آن پایبند شدند. (سعفان، ۱۹۸۸ م) به گونه‌ای که به‌سختی می‌شد بین یهودیان حجاز و قوم عرب از جهت دین و آداب و رسوم تمییز داد! چرا که یهودیان، آداب اجتماعی و راه‌ورسم زندگی عرب حجاز را آموخته و طبق راه‌ورسم آنان زندگی می‌کردند (علی، ۱۴۲۲ ق، ج ۱۲) تا آنجا که ولفسون نویسنده کتاب «تاریخ الیهود فی بلاد العرب فی الجاهلیه و صدر الاسلام» می‌گوید: در طول تاریخ یهود، سراغ ندارم که یهودیان به‌اندازه‌ای که از آداب، عادت‌ها و اخلاق عرب حجاز تأثیر پذیرفته‌اند، متأثر شده باشند. (ولفسون، ۱۹۲۷ م)

نظر به اینکه یهودیان، پیش از مهاجرت از شهر و دیار خود، از پیش‌بینی دانشمندان خویش درباره پیامبر خاتمی که از سرزمین حجاز مبعوث می‌شود، مطلع شده بودند، شبه‌جزیره عربی را برای سکونت انتخاب کردند و همواره منتظر ظهور آن پیامبر

بودند به گمان اینکه آن پیامبر، همواره تأییدکننده آنان خواهد بود و با کمک او بر جهان حکم فرما خواهند شد! اما پس از ظهور نبی مکرم اسلام صلی الله علیه و آله و مشاهده تعالیم اسلام که نفی کننده برخی از آموزه های غیر الهی آئین یهودیت بود، دشمنی خود با پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله را آغاز کردند. (ابن هشام، بی تا، ج ۱)؛ بنابراین می توان گفت که پس از ظهور اسلام، یهودیان تنها گروه از بین ادیان مختلف شبه جزیره بودند که نه تنها دعوت اسلام را نپذیرفتند بلکه بر اعتقاد و التزام خود به آئین خویش افزودند. (قاسم، ۲۰۰۳ م)

نفوذ اقتصادی یهودیان در آن زمان، بسیار گسترده بود به گونه ای که فعالیت عمده اقتصادی طائف تا آخرین نقطه مرز شمالی حجاز که حدود چهارصد و پنجاه کیلومتر بود، در اختیار یهودیان قرار داشت. (بلادی، بی تا، ج ۲) با توجه به نفوذ گسترده اقتصادی یهودیان و دشمنی قریش با مسلمانان، در حالی که یکه تاز عرصه تجارت در شبه جزیره عربی بودند، آنان را به این فکر فروربرد که با یکدیگر متحد شده و جبهه واحدی را در برابر مسلمانان ایجاد نمایند. (سید، ۱۹۹۲ م) و به همین جهت آرام آرام، اختلاف نظرها بین مسلمانان و یهودیان در مدینه بالا گرفت تا آنجا که درگیری های لفظی و جدل ها در کوچه پس کوچه های مدینه به یک اتفاق معمولی تبدیل شد! (ولفسون، ۱۹۲۷ م) و پیروزی مسلمانان در جنگ بدر باعث دمیده شدن بر آتش اختلاف بین مسلمانان و یهودیان گردید؛ چرا که یهودیان، این پیروزی را شکستی برای همه فعالیت های سیاسی و اقتصادی خود در منطقه می دانسته و به شدت از آن مضطرب شدند تا جایی که شاعران یهودی در هجو مسلمانان و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله شعر سرودند. (کشفی، ۱۳۸۷ ش)

یهودیان به این کار اکتفا نکرده و به توطئه بر ضد مسلمانان دست زدند (ابن کثیر، ۱۴۰۷ ق، ج ۵) آنان با ارسال هدایایی به سران قریش و دادن وعده های مختلف در یاری آنان (ابن خلدون، ۱۴۰۸ ق، ج ۲) و با تقبل برخی از هزینه های جنگی، سران قریش را برای جنگ های پی در پی با مسلمانان ترغیب می نمودند. (بلادری، ۱۴۱۷ ق، ج ۱) و یا مسلمانان را از مشارکت در جهاد منصرف می ساختند. (ابن هشام، بی تا، ج ۲)

چنان که بیان شد، هجرت پیامبر صلی الله علیه و آله به مدینه و استقرار ایشان در آن شهر به عنوان پایتخت حکومت نوپای اسلامی، به مذاق یهودیان خوش نیامد! آنان طی سالیانی متمادی تلاش کردند با فعالیت های مختلف اقتصادی و با پیمان های مختلف با قبایل عرب، سرزمینی ایمن برای خود رقم بزنند اما با ظهور دعوت اسلام و تصمیم یهودیان برای پایبندی به آئین خویش، نیک می دانستند که با تقویت این آئین جدید، دیرپا زود باید این سرزمین را رها کرده و دوباره کوچ نمایند. در این بین، هجرت برخی از تاجران بزرگ از مکه به مدینه باعث می شد که یهودیان از لحاظ اقتصادی و سیاسی در خطر بیشتری باشند. (جزیراوی، ۲۰۱۸ م)

طبیعی است پس از پیمان شکنی های مختلف قبایل یهود و همراهی و همکاری آنان با دشمنان اسلام و به ویژه مشرکان قریش، پیامبر صلی الله علیه و آله ترجیح دهند ابتدا، خطر داخلی را از میان بردارند آنگاه متوجه خطر قریش و مشرکان شوند؛ بنابراین دستور دادند تا قبیله بنی قینقاع از مدینه اخراج شوند البته بنا بر دستور ایشان، اسلحه های آنان و ابزار ساخت زیورآلات آنان مصادره شد تا در اختیار مسلمانان قرار گیرد. (طبری، ۱۳۸۷ ق، ج ۲)

همچنین با دیگر قبایل یهودی ساکن در اطراف مدینه همچون بنی نضیر (حمد، ۲۰۰۶ م)، بنی قریظه (ابن هشام، بی تا، ج ۲)، بنی مصطلق (ابن کثیر، ۱۴۰۷ ق، ج ۴) و غیره پیکار کردند و زمین های زراعی و برخی از اموال آنان را مصادره نمودند و بدین سان، کشاورزی، صنعت و تجارت یهود در مدینه تعطیل شد! اما برخی از مردم همچنان به روش و سیره یهودیان، فعالیت های ربوی خود را ادامه دادند. تا آنکه خداوند دستور منع فعالیت ربوی را صادر کرد: (الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ. بقره: ۲۷۵) و پیامبر صلی الله علیه و آله آن را به مردم ابلاغ فرمودند.

نتیجه‌گیری

یهودیان که پس از آواره شدن و دوری از سرزمین‌های پدری خود و با هدف کسب آمادگی برای ظهور پیامبر خاتم و یاری ایشان به شبه‌جزیره عربی آمده بودند، از همان ابتدا، سکونت در بهترین و مناسب‌ترین مناطق شبه‌جزیره عربی را برگزیدند. آنان با گذشت زمان، در کشاورزی به موفقیت‌هایی دست یافتند که به دنبال آن، رتبه نخست کشاورزی حجاز را از آن خود نمودند. سپس به صنعت روی آورده و به ساخت ابزارآلات جنگی، زیورآلات، ابزار کشاورزی پرداختند و در نجاری، آهنگری و غیره نیز همانند کشاورزی، حائز رتبه نخست حجاز شدند. یهودیان با هدف عرضه محصولات کشاورزی و تولیدات صنعتی خود به بازارهای مختلف داخل و خارج شبه‌جزیره عربی، وارد عرصه تجارت نیز شدند اما در نهایت نتوانستند رقیب تجاری خود یعنی قریش را شکست داده و تجارت شبه‌جزیره، همانند کشاورزی و صنعت را در دست بگیرند. با ظهور اسلام و انتقال پایتخت اسلامی از مکه به مدینه که مرکزیت یهود حجاز را در خود جای داده بود، آنان احساس خوشایندی پیدا نکردند و با وجود آنکه منتظر ظهور پیامبر خاتم بودند، اما با وی همراهی نکرده و با دشمنان ایشان هم‌پیمان شدند که نتیجه این رفتار یهودیان، ایستادگی پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و مسلمانان در برابر آنان بود و سرانجام، یهودیان از مدینه و اطراف آن اخراج شدند که باعث تعطیلی فعالیت‌های گسترده اقتصادی آنان در این سرزمین گردید.

منابع

قرآن کریم

- ابن اثیر، عز الدین أبو الحسن علی بن ابی‌الکرم، (۱۳۸۵ ق)، الکامل فی التاریخ، بیروت، دار صادر.
- ابن خلدون، عبد الرحمن بن محمد، (۱۴۰۸ ق)، دیوان المبتدأ والخبر فی تاریخ العرب و البربر و من عاصرهم من ذوی الشأن الأكبر، تحقیق خلیل شحاده، چاپ دوم، بیروت، دار الفکر.
- ابن کثیر دمشقی، أبو الفداء اسماعیل بن عمر، (۱۴۰۷ ق)، البدایه و النهایه، بیروت، دار الفکر.
- ابن هشام حمیری، عبد الملک، (بی تا)، السیره النبویه، تحقیق مصطفی سقا و ابراهیم ابیاری و عبد الحفیظ شلبی، بیروت، دار المعرفه.
- اشقر، أسامه جمعه، (۲۰۰۴ م)، جماعات اليهودیه فی شمال غرب الجزیره العربیه، دمشق، بی نا.
- اشوح، زینب صالح، (۲۰۱۹ م)، الإقتصاد الإداری الإسلامی منظور ثلاثی الأبعاد، قاهره، المجموعه العربیه للتدریب و النشر.
- باشا، حسن، (۱۳۷۶ ق)، طرق التجاره العربیه من عهد سبأ إلى صدر الإسلام، المجله، شماره ۴.
- بکری اندلسی، عبد الله بن عبد العزیز، (۱۴۰۳ ق)، معجم ما استعجم من اسماء البلاد و المواضع، چاپ سوم، بیروت، عالم الکتب.
- بلادی، عاتق بن غیث، (بی تا)، معجم معالم الحجاز، عربستان سعودی، دار مکه.
- بلاذری، أحمد بن یحیی بن جابر، (۱۴۱۷ ق)، جمل من انساب الأشراف، تحقیق سهیل زکار و ریاض زرکلی، چاپ اول، بیروت، دار الفکر.
- جزیراوی، محمد، (۲۰۱۸ م)، صناعه الوعی الإقتصادی فی ثلاثین درسا، لندن، شرکه الکتب.
- حسن، عبد اللطیف عبد الرحمن، (۱۴۳۴ ق)، أثر الفکر اليهودی علی غلاه الشیعه، ریاض، بی نا.
- حمد، عبد الحمید محمد، (۲۰۰۶ م)، دور اليهود فی الحضاره الإسلامیه، دمشق، بی نا.
- حموی، شهاب الدین ابو عبد الله یاقوت بن عبد الله، (۱۹۹۵ م)، معجم البلدان، چاپ دوم، بیروت، دار صادر.
- خریوطلی، شکران، (۲۰۰۷ م)، شبه جزیره العرب و الصراع الدولی علیها منذ القرن الرابع و حتی ظهور الإسلام، دمشق، دار رسلان.

- درادکه، صالح موسی، (۱۹۹۲ م)، العلاقات العربیه اليهودیه حتی نهاییه عهد الخلفاء الراشدين، عمان، الاهلیه للنشر و التوزيع.
- سجادی، جعفر، (۱۳۷۳ ش)، فرهنگ معارف اسلامی، چاپ سوم، تهران، کورش.
- سعفان، کامل، (۱۹۸۸ م)، اليهود تاریخ و عقیده، قاهره، دار الاعتصام.
- سید، ناصر، (۱۹۹۲ م)، يهود يثرب و خيبر الغزوات و الصراع، چاپ اول، بیروت، المكتبه الثقافیه.
- شریف، احمد إبراهيم، (بی تا)، مکة و المدینه فی الجاهلیه و عهد الرسول صلی الله علیه و آله و سلم، بیروت، دار الفكر العربی.
- طبری، ابو جعفر محمد بن جریر، (۱۳۸۷ ق)، تاریخ الأمم و الملوک و الرسل، تحقیق محمد أبو الفضل ابراهیم، چاپ دوم، بیروت، دار التراث.
- علی، جواد، (۱۴۲۲ ق)، المفصل فی تاریخ العرب قبل الإسلام، چاپ چهارم، بیروت، دار الساقی.
- عمری، شهاب الدین احمد بن یحیی، (۱۴۲۳ ق)، مسالک الابصار فی ممالک الامصار، چاپ اول، ابوظبی، المجمع الثقافی.
- قاسم، نبیه، (۲۰۰۳ م)، موقف السیره النبویه من التوراه و اليهود، چاپ اول، قدس، مؤسسه اسوار.
- قاسمیه، خیریه، (۲۰۱۵ م)، يهود البلاد العربیه، چاپ اول، بیروت، مرکز دراسات الوحده العربیه.
- قدح، محمود عبد الرحمن، (بی تا)، موجز تاریخ اليهود و الرد علی بعض مزاعمهم الباطله، نرم افزار المكتبه الشامله.
- کشفی، جعفر العارف، (۱۳۸۷ ش)، الرسول المصطفی و اليهود، مشهد، سنبله.
- مبلغی آبادانی، عبد الله، (بی تا)، تاریخ ادیان و مذاهب جهان، نرم افزار المكتبه الشامله.
- مشکور، محمد جواد، (۱۳۵۹ ش)، خلاصه ادیان، تهران، انتشارات شرق.
- مقدسی، مطهر بن طاهر، (بی تا)، البدء و التاریخ، بورسعید، مكتبه الثقافه الدینیه.
- ولفنسون، اسرائیل، (۱۹۲۷ م)، تاریخ اليهود فی بلاد العرب فی الجاهلیه و صدر الاسلام، مصر، مطبعه الاعتماد.